

راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر

علی اصغر بیک بیلندی^۱، سیدعباس عراقچی^۲، ابراهیم رومینا^۳، حسین دادوند^۴

دریافت مقاله: ۱۴۰۳/۰۴/۲۷

پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۱۰/۲۰

چکیده

دریای خزر دارای ظرفیت‌های بسیاری در زمینه‌های ارتباطی، انرژی، تجارت، حمل و نقل ترکیبی، صنایع شیلات، گردشگری، کشتی‌سازی و نظامی است. جمهوری اسلامی ایران می‌تواند ارزش‌ها و مزیت‌های مورد نظر خود را در این فضای جغرافیایی با توسعه تعاملات همه‌جانبه و روابط بین‌الملل شکل دهد و براساس آن‌ها، جایگاه ژئوپلیتیکی خود را ارتقا بخشد. زیرا اقتدار و پیشرفت کشور، تابع جایگاه ژئوپلیتیکی و استفاده از ظرفیت‌ها و منابع ارزشمند و خدادادی است. پژوهش حاضر برآن است با شناسایی و تعیین عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی در ابعاد شش‌گانه، طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاست داخلی، سیاست بین‌المللی و نظامی در قالب نقش‌های چهارگانه قوت، ضعف، فرصت و تهدید، ضمن ارائه پاسخ به سؤالات تحقیق، راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر را ارائه نماید. نوع تحقیق کاربردی، روش تحقیق توصیفی تحلیلی و رویکرد تحقیق آمیخته است. روش‌های گردآوری داده‌ها در این تحقیق کتابخانه‌ای و میدانی (مصاحبه و پرسشنامه) است. برای پاسخ به سؤالات تحقیق از نرم‌افزارهای EXEL، SPSS و تکنیک SWOT و همچنین از روش آماری آزمون t-student استفاده شده است. براساس یافته‌های تحقیق، راهبردهای «تقویت فرهنگ دریاگرایی، اقتصاد دریامحور، توسعه صنعت ترانزیت دریایی و گردشگری، تسهیل در روابط پایدار، کارآفرینی و اشتغال‌زایی مبتنی بر توسعه همه‌جانبه سواحل، تقویت دیپلماسی اقتصادی-سیاسی، توسعه پایدار حمل و نقل دریایی، به‌کارگیری نیروی انسانی متعهد، با دانش و کارآمد، پایش و پوشش راهبردی در حوزه دریا و تأمین منافع ملی در سازمان شانگهای» بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر اثرگذار هستند.

واژگان کلیدی: جایگاه ژئوپلیتیکی، جمهوری اسلامی ایران، دریای خزر.

^۱ استاد و عضو هیأت علمی دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.

^۲ استاد و عضو هیأت علمی دانشکده وزارت خارجه، تهران، ایران.

^۳ استاد و عضو هیأت علمی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

^۴ دانشجوی دکتری علوم دفاعی راهبردی گرایش دفاع ملی (نویسنده مسئول) ایمیل نویسنده: ho.dadvand@gmail.com

مقدمه

فرماندهی معظم کل قوا امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی) در میدان صبحگاه کارخانجات نداجا در بندرعباس در تاریخ ۱۳۹۰/۰۵/۰۱، در فہوی کلام خود می‌فرماید: «دریا برای یک کشور، یک فرصت بزرگ برای پیشرفت و حفظ منافع ملی است. فواید دریا برای یک کشور و یک ملت، فواید راهبردی است؛ فواید بزرگ و کلان است».

جمهوری اسلامی ایران در پهنه‌ی آبی شمال کشور، با دارا بودن ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی فوق‌العاده، اقتصادی، امنیتی، ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی، واجد کارکردهای قدرت ملی کشور است. توسعه‌ی آینده‌ی کشور با توجه به موقعیت جغرافیایی دریای خزر وابسته به طراحی سیاست‌های کارآمد و استفاده‌ی بهینه از کارکردهای این منطقه راهبردی کشور می‌باشد (نوذری، ۱۳۹۴: ۹). دریاهای موقعیت‌هایی هستند که هم در قدرت ملی و سیاست خارجی کشورها تأثیر دارند و هم در راهبرد دفاعی- امنیتی، به نحوی مورد توجه قرار می‌گیرند؛ در نتیجه موقعیت ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک آن روزبه‌روز اهمیت بیشتری پیدا می‌کند. حوزه دریایی ایران در خزر به دلیل برخورداری

مزیت‌های اقتصادی، ژئوپلیتیکی و سیاسی، ژئواستراتژیک، اجتماعی و فرهنگی، زیست محیطی، دفاعی امنیتی و حقوقی از موقعیت منحصربه‌فرد و ویژگی خاصی برخوردار است (قلی‌زاده و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۵۴). حوزه دریای خزر به دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اهمیت استراتژیک آن در تأمین انرژی همواره یکی از کانون‌های مناقشه در تاریخ معاصر جهان بوده است. دریای خزر به‌لحاظ ژئوپلیتیک انرژی، نقش ویژه‌ای برای رقابت قدرت‌های بزرگی چون: روسیه، چین، اتحادیه اروپا و آمریکا و قدرت‌های منطقه‌ای چون ترکیه و ایران ایفاء می‌کند. با عنایت به ظرفیت‌ها، قابلیت‌ها، عوامل و امتیازات جغرافیایی این فضای طبیعی و منابع بی‌شمار، این قلمرو ژئوپلیتیکی در افزایش یا کاهش قدرت ملی تأثیرگذارند و در نتیجه می‌توانند موجب افزایش یا کاهش وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی شوند؛ زیرا وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی مناسبات قدرت، نگرش و قدرت بازیگری کنش‌گران مکان‌ها و فضاها، جغرافیایی و الگوهای رابطه آن‌ها نسبت به یکدیگر تأثیر تعیین‌کننده- ای دارد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۹: ۱۸۵).

با نگرش به موارد یاد شده جمهوری اسلامی ایران تاکنون از ظرفیت‌های دریای خزر به‌درستی بهره نبرده و تا حدودی فرصت‌های طلایی استفاده از ظرفیت‌های ژئوپلیتیکی را در این منطقه

دریایی از دست داده است. به طوری که امروزه فرسایش ژئوپلیتیکی ایران در این حوزه مشهود است. در عوض کشورهای همسایه در رقابت با ایران با تکیه بر راهبرد چند جانبه‌گرایی و با ایجاد ارتباط با کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای رشد و توسعه خود را جهش داده‌اند. شایان ذکر است در منطقه ژئوپلیتیک دریای خزر، متغیرهایی چون ژئوپلیتیک طبیعی، انسانی، اقتصادی، سیاست داخلی و بین‌المللی و نظامی در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ایران تأثیر گذارند.

بنابراین برون‌رفت از چالش‌ها، پیشگیری از تداوم روند فرسایش ژئوپلیتیکی و توسعه‌ی آینده‌ی کشور با توجه به فضای جغرافیایی حوزه‌ی مورد بحث، وابسته به تدوین سیاست‌های کارآمد و استفاده‌ی بهینه از متغیرها و کارکردهای این منطقه از کشور هست. اهداف پژوهشگر در تحقیق پیش‌رو این است که با بررسی و تبیین ارکان جهت‌ساز، تعیین عوامل ژئوپلیتیکی و تعیین نقش‌های چهارگانه عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر در منطقه مذکور، راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه‌ی دریای خزر را تدوین نمایند. لذا مسئله اصلی این پژوهش «تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌ی دریای خزر است». که این تحقیق تلاش دارد عوامل مؤثر بر جایگاه ژئوپلیتیکی را مبتنی بر (اصول، چشم‌انداز، سیاست‌ها و اهداف کلان) شناسایی و تعیین نماید و نقش‌های چهارگانه را برای تدوین راهبردها در این حوزه مورد واکاوی قرار دهد و در نهایت راهبردهایی برای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه‌ی دریای خزر ارائه نماید.

مبانی نظری

— پیشینه‌شناسی:

(۱) علی‌اصغر بیک‌بیلندی در سال ۱۳۹۵ در رساله‌ای به «تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران» پرداخته است، نتایج تحقیق بیانگر این است که عوامل مؤثر ژئوپلیتیک مرتبط با مسائل دفاعی دریای خزر در ابعاد طبیعی (فیزیکی)، انسانی، اقتصادی، سیاسی (داخلی - بین‌المللی)، رژیم حقوقی دریای خزر، نظامی و زیست‌محیطی بر تدوین راهبردهای دفاعی کشور در این حوزه مؤثر می‌باشند؛ در قالب ۳۶ عامل ژئوپلیتیک در محیط داخلی (۲۴ قوت و ۱۴ ضعف) معنادار شده و ۵۶ عامل ژئوپلیتیک در محیط خارجی (۱۹ فرصت‌آفرین، ۳۷ تهدیدزا) معنادار شده است.

۲) رضا ریوندی در سال ۱۳۹۸ در رساله‌ای به ارائه «الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای دفاعی امنیتی» پرداخته است، بیان می‌دارد که ج.ا.ایران باید به گونه‌ای عمل کند تا نه تنها در مقابل نظام سلطه و روحیه افزون‌خواهی آن‌ها از روند کاهش منزلت ژئوپلیتیک خود جلوگیری کرده بلکه باعث رشد و ارتقاء آن و تقویت حوزه دفاعی امنیتی کشور گردد. نتایج تحقیق نشان داد که: ابعاد مؤثر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیک ج.ا.ایران متناسب با نیازهای دفاعی امنیتی کشور به ترتیب شامل ارتقاء مستمر قدرت ملی، نقش-آفرینی در هندسه قدرت منطقه‌ای و جهانی، علائق ژئوپلیتیک کشور و توسعه پدیده‌های منطقه‌ای و جهانی به فضای ج.ا.ایران است، که این ابعاد در ۱۵ مؤلفه و ۱۱۵ شاخص مورد سنجش قرار گرفتند.

۳) فرهام اورال^۱ در سال ۲۰۲۲ در مرکز مطالعات بحران و سیاست آنکارا^۲ در مقاله‌ای به «نقش منطقه خزر در حوزه امنیت انرژی»^۳ پرداخته است، نتایج تحقیق نشان داد که وابستگی اروپا به منابع انرژی، به ویژه پس از جنگ روسیه و اوکراین، منطقه خزر را به منطقه‌ای جغرافیایی تبدیل کرده است که بازیگران منطقه‌ای و جهانی، به صورت ویژه روی آن تمرکز دارند. منطقه خزر مانند پلی بین آسیای مرکزی و اروپا عمل می‌کند و در عین حال به ثبات و شکوفایی منطقه کمک می‌کند. تلاش اتحادیه اروپا برای تنوع بخشیدن به منابع انرژی و جدا شدن از هژمونی روسیه، آن‌ها را مجبور کرده است که از منابع منطقه خزر بهره‌مند شوند. اگرچه امنیت انرژی برای اتحادیه اروپا به معنای جریان پایدار انرژی است، اما برای کشورهای دریای خزر به معنای درآمدهای انرژی پایدار است. ترکیه به عنوان یک کشور ترانزیتی نقش کلیدی در انتقال منابع منطقه به اروپا دارد.

— مفهوم‌شناسی:

راهبرد: راهبرد ثمره اندیشه و عمل ذهنی حاکمان و مبنای اقدامات اجرایی آینده، جهت تحقق اهداف می‌باشد. راهبرد، مسیر و جهت سازمان برای دستیابی به اهداف است. راهبرد نشان می‌دهد که بهترین راه برای رسیدن به اهداف کدام است (شهلائی و همکار، ۱۳۹۸: ۳۵).

ژئوپلیتیک: ژئوپلیتیک عبارتست از علم مطالعه روابط متقابل عناصر جغرافیا، سیاست و قدرت و کنش‌ها و نتایج ناشی از ترکیب آن‌ها با یکدیگر (حافظ‌نیا، ۱۳۹۹: ۴۹). ژئوپلیتیک عبارتست از

¹ Ferhan ORAL

² Ankara Crisis and Policy Studies Center, 2022

³ Role of the Caspian Region within the Scope of Energy Security

درک واقعیت‌های محیط جغرافیایی به‌منظور دستیابی به قدرت، به‌نحوی که بتوان در بالاترین سطح وارد بازی جهانی شد و منافع ملی و حیات ملی را حفظ کرد (عزتی: ۱۳۹۷: ۷).

عامل ژئوپلیتیک: هرگاه عوامل یک واحد جغرافیایی با مؤلفه‌های قدرت (مؤلفه‌های سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی و غیره) برخورد نماید، تعاملاتی حاصل از این برخورد ایجاد شده که به‌صورت کنشی و واکنشی، این تعاملات بر سیاست‌ها، راهبردها، برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های یک منطقه یا کشور اثر خواهد گذاشت (بیک‌بیلندی، ۱۳۹۷: ۳۲).

جایگاه ژئوپلیتیکی: جایگاه (منزلت) ژئوپلیتیک از وزن ژئوپلیتیک (حاصل برآیند نیروها و عوامل مثبت و منفی در قدرت ملی است) حاصل می‌گردد. هرچقدر وزن ژئوپلیتیک یک کشور مثبت‌تر باشد منزلت و اعتبار عمومی آن کشور بین سایر کشورها اعم از بزرگ‌تر، هم‌تراز یا کوچک‌تر بیشتر می‌شود و هر اندازه اعتبار و منزلت افزایش یابد همان اندازه فرصت‌های جدید قدرت مرئی یا نامرئی برای اثرگذاری عینی و ذهنی بر فرآیندها، تصمیم‌سازی‌ها، اقدامات و رفتارها در مقیاس‌های مختلف محلی و همسایگی، منطقه‌ای و جهانی فراهم می‌آید و کشور می‌تواند به‌تدریج در جایگاه مدیریت و رهبری فرآیندها و کنش‌های جمعی قرار گیرد و نقش سیاسی و بین‌المللی محوری ایفا کند. ژئوپلیسین‌ها این فرایند را جایگاه (منزلت) ژئوپلیتیک تعریف می‌کنند (بیک-بیلندی، ۱۳۹۵: ۱۲۱).

چارچوب نظری تحقیق

۱) دریای خزر

دریای خزر در مرز بین آسیا و اروپا، در شمال ایران و در محل تلاقی آسیای مرکزی، قفقاز و ایران، واقع شده و سواحل غربی آن، حد شرقی قفقاز را تشکیل می‌دهد. کشورهای ایران، روسیه آذربایجان، قزاقستان و ترکمنستان پنج کشور ساحلی این دریاچه به حساب می‌آیند. متوسط طول آن ۱۲۰۰ کیلومتر، متوسط عرض آن ۳۲۰ کیلومتر، عمق از ۵ متر در مناطق شمالی تا حدود ۱۰۰۰ متر در مناطق جنوبی و مساحت آن با توجه به عوامل متغیر از حدود ۳۷۰ هزار کیلومتر تا ۴۲۰ هزار کیلومتر می‌باشد. حدود ۱۳۰ رودخانه به این دریا می‌ریزند که بیشتر آن‌ها از شمال غربی به دریا می‌پیوندند. بزرگ‌ترین آن‌ها رود ولگا است که هر سال به‌طور میانگین ۲۴۱ کیلومتر مکعب آب را وارد دریای خزر می‌کند. رودهای کورا ۱۳، اترک ۸٫۵، اورال ۸٫۱ و سولاک ۴ کیلومتر مکعب آب را سالانه وارد دریای خزر می‌کنند. از منابع مهم دریای خزر ذخایر نفت و گاز موجود

در زیر بستر دریا و همچنین انواع ماهیان خاویاری را می‌توان نام برد. به واسطه همین موقعیت خاص جغرافیایی، زمینه اثرگذاری بر دیگر مناطق بیرونی و پیرامونی آن بسیار می‌باشد. حوزه دریای خزر به دلیل ویژگی‌های ژئوپلیتیکی و اهمیت استراتژیک آن در تأمین انرژی همواره یکی از کانون‌های مناقشه در تاریخ معاصر جهان بوده است. دریای خزر به لحاظ ژئوپلیتیک انرژی، نقش ویژه‌ای برای رقابت قدرت‌های بزرگی چون: روسیه، چین، اتحادیه اروپا و آمریکا و قدرت‌های منطقه‌ای چون ترکیه و ایران ایفاء می‌کند. با عنایت به ظرفیت‌ها و قابلیت‌های این فضای طبیعی و نعمات بی‌شائبه این قلمرو ژئوپلیتیکی در افزایش یا کاهش قدرت ملی تأثیرگذارند و در نتیجه می‌توانند موجب افزایش یا کاهش وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی شوند؛ زیرا وزن و جایگاه ژئوپلیتیکی مناسبات قدرت، نگرش و قدرت بازیگری کنش‌گران مکان‌ها و فضاهای جغرافیایی و الگوهای رابطه آن‌ها نسبت به یکدیگر تأثیر تعیین‌کننده‌ای دارد (حافظ‌نیا، ۱۳۹۹: ۱۸۵).

(۲) نظریه‌های ژئوپلیتیک

نظریه هارتلند جدید: خلیج فارس و دریای خزر به عنوان دو منطقه اصلی برآورنده نیاز روز افزون انرژی جهان در قرن بیست و یکم برای جهان غرب اهمیت فراوانی دارد. این مهم باعث شده تا دانشمند آمریکایی، پروفیسور جفری کمپ^۱ مجموعه سرزمین‌های دربرگیرنده خلیج فارس و دریای خزر را بیضی راهبردی انرژی نام دهد. دو منطقه‌ای که سرزمین‌های ایران را در میان خود دارند و ایران چون پلی راهبردی این دو منبع انرژی جهان را به هم پیوند می‌دهد. چنین به نظر می‌رسد که کشورهای غربی به ویژه ایالات متحده آمریکا رفته‌رفته با این واقعیت ژئوپلیتیکی کنار می‌آیند که نه تنها هارتلند به دنیای مطالعات ژئوپلیتیک بازگشته است، بلکه از محل قدیمی خود به سوی جنوب حرکت کرده و در میان دو دریای خزر و خلیج فارس جای گرفته است، آنگونه که ایران در قلب این هارتلند جدید قرار می‌گیرد (مجتهدزاده، ۱۳۸۹: ۲۸۳).

نظریه قدرت دریایی: به عقیده دریاسالار آلفرد تایر ماهان^۲ در دنیای جدید تجارت و بازرگانی، موقعیت دریایی مناسب، دارای مزایای اقتصادی، سیاسی زیادی است. به نظر وی کنترل دریاها نقش کلیدی در موفقیت ملی دارد و اولین شرط لازم برای کسب قدرت جهانی است (رحیمی، ۱۳۹۲: ۴۱). از نظر ماهان شش عامل که قدرت دریایی به آن‌ها وابستگی دارد عبارتند از (عزتی،

^۱ Geoffrey Kemp

^۲ Rear Admiral Alfred Thayer Mahan (1840-1914)

۱۳۹۷: ۵۶-۵۳): «موقعیت جغرافیایی؛ ویژگی‌های طبیعی (وضعیت ساحل و مشخصات فیزیکی آن)؛ طول ساحل و وسعت قلمرو (منظور طول خطوط ساحلی یک کشور و قابلیت دفاع سواحل)؛ جمعیت (نیروی کمی و کیفی)؛ خصوصیات ملّی و خط‌مشی حکومت و رهبران سیاسی». ماهان برای ایران در نظریه‌اش، موقعیت گذرگاهی قائل بود. در چارچوب فضایی نظریه قدرت دریایی، ایران جزئی از مجموعه شبه جزایر است که در سطح گسل و سطح اتصال آب‌ها و خشکی‌ها هستند. در اینجا مهم‌ترین نقش ایران این است که در مسیر دسترسی قدرت بری روسیه به اقیانوس‌های جهان قرار گرفته است. لذا ایران بهترین مکان است که باید جلوی حرکت روسیه در آنجا سد شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۹: ۱۵).

نظریه ریملند: اسپایکمن^۱ ناحیه حاشیه‌ای یا ریملند را مهم‌تر از هارتلند می‌دانست، ناحیه حاشیه به خصوص تمام قاره اروپا به جز روسیه، و نیز آسیای صغیر، عربستان، عراق، ایران، افغانستان، هند، آسیای جنوب شرقی، چین، کره و سیبری شرقی را شامل می‌شود. تمام این سرزمین‌ها یک منطقه بزرگ حایل بین قدرت‌های برّی و بحری محسوب می‌شود. براین اساس معتقد بود: هرکس ناحیه حاشیه‌ای را کنترل کند حاکم اروآسیاست و چنین کسی سرنوست دنیا را رقم خواهد زد (عزتی، ۱۳۹۷: ۵۸). از نظر اسپایکمن، منطقه ریملند کارکرد اصلی را دارد و منشأ اصلی تولید قدرت محسوب می‌شود. این منطقه در قالب یک فضای جغرافیایی دو وجهی که ترکیب آب و خشکی است، قرار می‌گیرد. در عین حال سهولت حرکت در دریا و تجارت دریایی، امکان برقراری یک سلطه مافوق را که نمونه‌ای از ساخت ژئوپلیتیک جدید است، امکان‌پذیر می‌سازد بدین جهت اسپایکمن قدرت دریایی را کلید راهبردی جهانی می‌دانست (شهلائی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۸).

نظریه سیستم و ساختار ژئوپلیتیک جهانی: سائل بی کوهن^۲ اندیشمند آمریکایی در نظریه سیستم ژئوپلیتیک جهانی، کشورهای جهان را عناصر یک سیستم یکپارچه تصور کرد که با یکدیگر روابط سیستمی دارند و بر اساس تعاملات گسترش‌یابنده بین آن‌ها، همبستگی و انسجام سیستم، دائماً توسعه پیدا می‌کند. سیستم ژئوپلیتیک جهانی بر پایه تجارت خارجی، نظام شهری، عامل علم و فناوری و نیروهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، دائماً از پویایی برخوردار است. به اعتقاد وی نگرش سیستماتیک به ژئوپلیتیک جهانی بر خلاف نگرش‌های کلاسیک، منجر به توسعه

¹ Nicholas Spykman

² Suel B. Cohen

همبستگی، همگرایی، همزیستی و صلح بین اجزاء سیستم می‌شود (حافظ‌نیا، ۱۳۹۶: ۳۶۸). ایران در نظریه سیستمی ژئوپلیتیک جهانی، جزو عناصر بی‌قرینه است که معمولاً منشأ تحول است از نظر کوهن، ایران کشوری است که به دلیل شکل خاص نظام سیاسی و نحوه تعامل با نظام جهانی، دارای ظرفیت دگرگونی بوده و مورد توجه است (شهلائی و دیگران، ۱۳۹۸: ۱۰۱).

ارکان جهت‌ساز: ارکان جهت‌ساز لزوماً در تمام تحقیقات و پژوهش‌ها یکسان و ثابت نیست و بسته به شرایط مختلف می‌تواند متفاوت باشد و دست‌کم در تحقیقات مختلف غالب تمرکز تحقیقات متفاوت، بر روی بخش‌هایی متفاوت از این اجزاء است (حسن‌پور، ۱۴۰۱: ۵۴).

الف- مبانی اعتقادی و ارزش‌ها: منظور از مبانی اعتقادی و ارزشی، مطالبی است که از شرع مقدس اسلام و از طریق قرآن، احادیث و روایات اهل‌بیت (علیه‌السلام) نقل و ایراد شده است، استخراج می‌گردد (قنبری جهرمی، ۱۳۹۴: ۱۷۰).

ب- اندیشه، تدابیر و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی: مقصود از تدابیر و اندیشه امامین انقلاب اسلامی؛ مبانی، اصول نظری، مبنای فکری و ریشه‌ی اصلی تفکر و جهان‌بینی و بینش امامین انقلاب درباره‌ی هویت، ماهیت و چرایی نظام اسلامی است. مبانی اندیشه امامین برگرفته از مبانی نظری مکتب اسلام ناب محمدی (ص) است که زیرساخت پایدار همه ابعاد نظام اسلامی و نهادهای آن است (همان: ۱۷۱).

پ- منافع ملی: منافع ملی نیز به‌عنوان ارزش‌های حیاتی یک کشور محسوب می‌شود و معمولاً کشورها برای حفظ منافع حیاتی خود حاضر به هرگونه تلاش، ایثار و فداکاری می‌باشند که شرایط تحقق آن‌ها در قالب اهداف امنیت ملی میسر می‌گردد. بنابراین شناخت منافع ملی، تهدیدات، عناصر قدرت ملی و نیز روابطی که بین آن‌ها وجود دارد، برای تبیین سیاست‌های کلی نظام و سیاست‌های دفاعی-امنیتی ضروری است. ازاین‌رو، امنیت ملی زمانی به وجود می‌آید که امنیت در ابعاد سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی وجود داشته‌باشد (تهامی، ۱۳۹۰: ۹-۸).

ت- چشم‌انداز: چشم‌انداز عبارت‌است از تصویر مطلوب و قابل دست‌یابی از آینده، که برای تحقق آن به انسجام، وحدت، انگیزه، شوق، همت و اراده مدبرانه جمعی و کوشش همه‌جانبه نیاز است (حسن‌بیگی، ۱۳۹۴: ۱۷۸).

ث- سیاست‌های کلی: سیاست کلی نظام جمهوری اسلامی ایران توسط مجمع تشخیص مصلحت نظام پیشنهاد و پس از تصویب مقام معظم رهبری به اجرا گذارده می‌شود. ازاین‌رو مقام معظم

رهبری، سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه در چارچوب سند چشم‌انداز بیست‌ساله را در پنج حوزه مختلف به شرح ذیل مصوب و ابلاغ نموده‌اند. این سیاست‌های کلی در چارچوب سند چشم‌انداز بیست‌ساله و با رویکرد مبنایی پیشرفت و عدالت، ابلاغ شده است: امور فرهنگی، امور علمی و فناوری، امور اجتماعی، امور اقتصادی، امور سیاسی، دفاعی، امنیتی (تهامی، ۱۳۹۰: ۱۱).

رابطه ارکان جهت‌ساز با تدوین راهبرد

در تدوین راهبردها رکن اساسی که نمی‌توان هیچ‌گاه آن را در فرآیند تدوین راهبرد نادیده گرفت، ارکان جهت‌ساز است، که در این تحقیق ارکان جهت‌ساز شامل؛ مبانی اعتقادی و ارزشی، آرمان ملی، منافع و ارزش‌های ملی، اهداف ملی، دکترین ملی، قانون اساسی ج.ا.ایران، اندیشه، تدابیر و رهنمودهای امامین انقلاب اسلامی، چشم‌انداز، سیاست‌های کلی نظام است. هریک از این ارکان جهت‌ساز که همه‌ی آن‌ها در طول یکدیگر هستند، در جای خود مسیر و جهت تدوین راهبردها را مشخص می‌سازد (علی‌احمدی و همکاران، ۱۳۸۷: ۲۱۹).

نحوه انتخاب عوامل ژئوپلیتیک

امروزه ژئوپلیتیک علاوه بر توجه به تأثیر عوامل جغرافیایی، به مطالعه نقش مؤثر مؤلفه‌های قدرت ملی در تدوین سیاست‌ها و روابط میان کشورها در عرصه نظام بین‌الملل می‌پردازد. در همین راستا صاحب‌نظران و اندیشمندان، عوامل و عناصر مختلفی را به‌عنوان زیربنای قدرت ملی یک کشور ذکر کرده‌اند. بنابراین در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی، کلیه متغیرها و عوامل مثبت و منفی کمیت‌پذیر مربوط به سرچشمه‌ها و مؤلفه‌های نه‌گانه (شامل: سرزمینی، سیاسی، انسانی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، فناوری، فضائی و فرامرزی) که بر قدرت ملی و یا جمعی مؤثرند، باید مورد توجه قرار گیرند. بنابراین با نگرش به موارد یاد شده، مجموعه نظرات به شرح جدول (۲) ارائه می‌گردد:

جدول (۲): جمع‌بندی نظرات صاحب‌نظران در خصوص عوامل ژئوپلیتیک مؤثر بر جایگاه ژئوپلیتیکی کشور

عوامل صاحب‌نظران	موقعیت جغرافیایی (طبیعی، فیزیکی)	انسانی	اقتصادی	سیاسی داخلی	سیاسی بین‌المللی	نظامی	فرهنگی
افشردی	*	*	*	*	*	*	-
رشید	*	*	*	*	*	*	-
حافظ‌نیا	*	*	*	*	*	*	*

عزتی	*	*	*	*	-	-
کاظمی	*	*	*	*	*	-
شمس دولت آبادی	*	*	*	*	-	-
چگینی	*	*	-	-	*	-
نوذری	*	*	*	*	*	-
هانس مورگنتا	*	*	*	-	*	-
رودلف استاین متز	*	*	-	-	*	-
جمع	۱۱	۱۱	۹	۸	۸	۱

در این تحقیق، نظریه حافظنیا در جایگاه و وزن ژئوپلیتیکی مورد توجه واقع شده و در حوزه‌ی دریا علاوه بر نظریه آلفرد ماهان، نظریه اسپایکمن که مناطق ریملند (حاشیه داخلی) را یک منطقه دو وجهی یعنی ترکیبی از بحر و بر که منشاء تولید قدرت است انتخاب گردیده است.

روش‌شناسی تحقیق

تحقیق حاضر از حیث ماهیت و هدف از نوع کاربردی است؛ زیرا درصدد تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در حوزه‌ی دریای خزر است و می‌تواند مبنای سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی در ج.ا.ایران برای افزایش قدرت ملی و منافع ملی قرار گیرد. روش انجام تحقیق حاضر توصیفی-تحلیلی با رویکرد آمیخته (کیفی-کمی) است. گردآوری اطلاعات در این تحقیق با استفاده از روش‌های مطالعه‌ی کتابخانه‌ای و تحقیقات میدانی به صورت ترکیبی انجام گرفت. با توجه به تخصصی بودن موضوع تحقیق و محدودیت وجود صاحب‌نظران، خبرگان و کارشناسان متخصص درحوزه‌ی راهبردی و ژئوپلیتیک به ویژه در منطقه دریای خزر در سطح نیروهای مسلح و دستگاه‌های کشوری و مراکز دانشگاهی، جامعه‌ی آماری برای پرسش‌نامه و مصاحبه‌ی این تحقیق که بتواند نیازهای علمی آن را برآورده سازد، ۴۶ نفر محدود شده است.

جدول (۳): تعداد خبرگان جامعه آماری تحقیق

ردیف	جامعه آماری	تعداد
۱	برخی از فرماندهان ارشد و مسئولین رده بالای نیروهای مسلح و آشنا به مدیریت راهبردی و علم ژئوپلیتیک حوزه مورد مطالعه	۸
۲	برخی از استادان دانشگاه عالی دفاع ملی و سایر دانشگاه‌های کشور مرتبط با موضوع تحقیق	۱۲
۳	برخی از فرماندهان ارشد نظامی، انتظامی و دریابانی شاغل در استان‌های شمال کشور	۹
۴	برخی از کارشناسان و مسئولین مرتبط با حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی شاغل در	۶

	استان‌های شمال کشور	
۴	برخی از کارشناسان، سفرا و کاردارهای وزارت امور خارجه مرتبط با حوزه مورد مطالعه	۵
۴	کارشناسان شاغل در دبیرخانه شورای عالی امنیت ملی و کمیسیون امنیت ملی و سیاست خارجی مجلس شورای اسلامی	۶
۳	برخی از وابستگان نظامی نیروهای مسلح ج.ا.ایران در کشورهای حاشیه دریای خزر	۷
۴۶	جمع کل	

شکل (۱): چارچوب نظری تحقیق (محقق ساخته)

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

داده‌های این تحقیق در سه بخش تهیه شده است و برای تجزیه و تحلیل آن‌ها و تعیین عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر انتخاب و تدوین راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی کشور در حوزه دریای خزر که از طریق پرسش‌نامه، مصاحبه و مشاهده به دست آمده‌اند، با توجه به تمام شمار بودن جامعه‌ی آماری با بهره‌گیری از نرم‌افزارهای EXEL و SPSS و با استفاده از روش‌های آماری

توصیفی نظیر جداول و نمودارهای توزیع فراوانی تحلیل شده است. به طور کلی تجزیه و تحلیل داده‌ها به منظور پاسخ به سؤال‌های تحقیق به شرح زیر انجام شد:

(۱) پاسخ به سؤال اول فرعی تحقیق در خصوص مبانی و ارکان جهت‌ساز، با بررسی اسناد و مدارک بالادستی، ادبیات تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از نرم‌افزار EXEL انجام گرفت.

(۲) پاسخ سؤال دوم از طریق توزیع پرسشنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از SPSS انجام شد.

(۳) پاسخ سؤال سوم با تجزیه و تحلیل نقش‌های چهارگانه (قوت، ضعف، فرصت و تهدید) از طریق تکنیک^۱ SWOT صورت پذیرفت و براساس آن راهبردهای بخشی احصاء شد.

(۴) پاسخ سؤال چهارم علاوه بر طی نمودن گام‌های تدوین راهبردها برای تعیین موقعیت و اقدام راهبردی از روش ماتریس ارزیابی محیط داخلی و خارجی^۲ SPACE استفاده شد و به منظور اولویت‌بندی راهبردهای اصلی از تکنیک^۳ QSPM استفاده شد.

(۵) پاسخ سؤال پنجم برای تعیین الزامات تحقق راهبردها علاوه بر بهره‌گیری از پرسشنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار EXEL انجام شد.

الف- شناخت مبانی و ارکان جهت‌ساز:

از هم‌پوشانی ادبیات تحقیق و همچنین مصاحبه‌های انجام شده، مبانی اعتقادی و ارزش‌ها، سیاست‌های کلی، چشم‌انداز و اهداف کلان مؤثر در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران از طریق مطالعات میدانی و کتابخانه‌ای احصاء که برابر نظر جامعه نمونه آماری تجزیه و تحلیل داده‌ها مطابق با آزمون t-student به شرح زیر تعیین گردیده است.

(۱) مبانی اعتقادی و ارزش‌ها:

جدول (۴): مبانی اعتقادی و ارزش‌های مؤثر در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران

شماره گویه	گویه	میانگین	مقدار آزمون تی	درجه آزادی	سطح معناداری
۱	خدمت به مردم	۴.۷۵	۹.۷۵۳	۱۱	۰.۰۰۰

¹ Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats

² Strategic position and action evaluation

³ Quantitative strategic planning matrix

شماره گویه	گویه	میانگین	مقدار آزمون تی	درجه آزادی	سطح معناداری
۲	عدالت محوری	۴.۵۰	۷.۷۰۷	۱۱	۰.۰۰۰
۳	استفاده از منابع دریا	۴.۴۲	۷.۳۴۰	۱۱	۰.۰۰۰
۴	مسئولیت پذیری	۴.۲۵	۶.۹۶۶	۱۱	۰.۰۰۰
۵	اخلاق محوری و متکی بر ارزش های اسلامی	۴.۰۸	۷.۲۸۸	۱۱	۰.۰۰۰
۶	کار کیفی (کیفیت و سرعت در ارائه خدمات)	۴.۰۸	۷.۲۸۸	۱۱	۰.۰۰۰

جدول (۴) بیانگر آن است که برابر نظر جامعه نمونه آماری، تعداد ۶ مبانی اعتقادی و ارزشی به شرح زیر به ترتیب اولویت میانگین و با ضریب اطمینان ۹۵٪ و خطای ۵٪ در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران نقش آفرین و معنادار هستند:

- ✓ خدمت به مردم؛
- ✓ عدالت محوری؛
- ✓ استفاده از منابع دریا؛
- ✓ مسئولیت پذیری؛
- ✓ اخلاق محوری و متکی بر ارزش های اسلامی؛
- ✓ کار کیفی (کیفیت و سرعت در ارائه خدمات).

۲) چشم انداز:

جدول (۵): چشم انداز مؤثر در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران

شماره گویه	گویه	میانگین	مقدار آزمون تی	درجه آزادی	سطح معناداری
۱	توسعه سواحل به عنوان دروازه توسعه کشور ایران	۴.۷۵	۹.۷۵۳	۱۱	۰.۰۰۰
۲	توسعه بندرها، شبکه های حمل و نقل و خطوط انتقال کالا و انرژی دریایی و خشکی در منطقه دریای خزر به کشورهای منطقه و جهان (هاب)	۴.۵۰	۷.۷۰۷	۱۱	۰.۰۰۰
۳	رشد کمی و کیفی جمعیت سواحل دریای خزر	۴.۴۲	۹.۵۳۰	۱۱	۰.۰۰۰
۴	ایجاد همگرایی با کشورهای همسایه با رویکرد پیشگیری از نفوذ کشورهای فرامنطقه ای در دریای خزر	۴.۴۰	۷.۳۴۰	۱۱	۰.۰۰۰
۵	ایران توسعه یافته، متناسب با موقعیت جغرافیایی و ژئوپلیتیک	۴.۳۴	۷.۰۹۱	۱۱	۰.۰۰۰

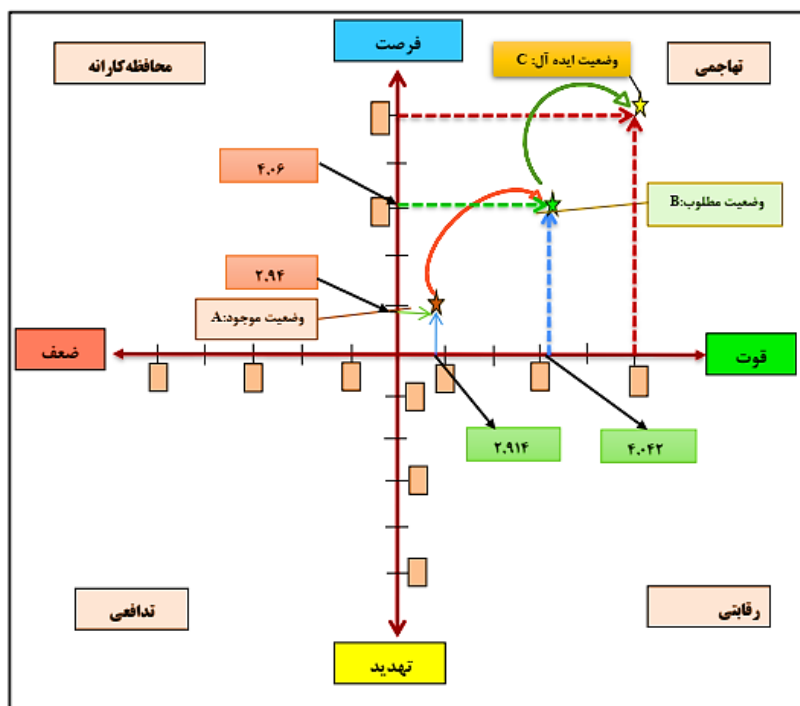
شماره گویه	گویه	میانگین	مقدار آزمون تی	درجه آزادی	سطح معناداری
	دریای خزر در منطقه				
۶	ایران امن، مستقل و مقتدر با سامانه‌های دفاعی مبتنی بر بازدارندگی با تکیه بر ظرفیت‌های دریای خزر	۴.۳۳	۷.۰۹۱	۱۱	۰.۰۰۰
۷	احیای قدرت دریایی	۴.۳۲	۷.۰۹۱	۱۱	۰.۰۰۰
۸	عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی	۴.۱۷	۱۰.۳۸۳	۱۱	۰.۰۰۰
۹	بهره‌برداری مناسب از منابع معدنی و انرژی دریای خزر	۴.۰۸	۷.۲۸۸	۱۱	۰.۰۰۰

۳) اهداف کلان: برابر نظر جامعه نمونه آماری، تعداد هفت هدف کلی مشروحه زیر به‌ترتیب اولویت میانگین با ضریب اطمینان ۹۵٪ و خطای ۵٪ در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران نقش‌آفرین و معنادار هستند: «افزایش جایگاه ژئوپلیتیکی ایران برای مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی، احیای قدرت دریایی، توسعه بندرها و شبکه حمل و نقل برای انتقال منابع معدنی و انرژی دریای خزر، افزایش فرهنگ دریاگرایی و بهره‌مندی حداکثری از منابع و منافع دریا، توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه و حضور مؤثر در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای خنثی کردن اثر تحریم‌ها، افزایش توان بازدارندگی بر مؤلفه‌های قدرت ملی، توسعه منابع انسانی از طریق ارتقاء سطح آموزش و توانمندسازی مستمر و تخصصی منابع انسانی».

ب- نمودار ماتریس ارزیابی موقعیت و اقدام راهبردی^۱

پس از تعیین نتیجه نمرات موزون عوامل داخلی و خارجی و مشخص شدن امتیاز موزون نهایی آن‌ها در ماتریس‌ها به‌منظور تعیین موقعیت (وضعیت و جایگاه مطلوب) و برای تدوین و فرموله کردن «ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در حوزه دریای خزر»، امتیازات فوق را روی محورهای مختصات دکارتی، برابر نمودار زیر مشخص نموده و نقطه حاصل از تقاطع این دو عدد به‌دست می‌آید. این نقطه وضعیت و موقعیت مطلوب ما را در این حوزه نشان می‌دهد. این ناحیه که نقطه در آن قرار گرفته تعیین‌کننده رویکرد مطلوب (نقطه B) است.

¹ SPACE: Strategic Position & Action Evaluation

نمودار (۱): تعیین موقعیت راهبردی

نمودار(۱) تعیین موقعیت وضعیت فعلی و وضعیت مطلوب بیانگر این مطالب است که: «منابع داخلی مناسبی در اختیار است، ولی از فرصت‌های زیادی در محیط خارجی برخوردار بوده، بنابراین باید از قوت‌ها و منابع خود، به‌طور بهینه برای کاهش ضعف‌ها و مقابله با تهدیدها استفاده کرد. محور Xها نشان می‌دهد، بین قوت‌های وضعیت موجود با قوت‌های وضعیت مطلوب تفاوت زیادی وجود دارد، بنابراین برای رسیدن به وضعیت مطلوب می‌توان با تکیه بر فرصت‌ها، از همگرایی قوت‌ها و فرصت‌ها برای رسیدن به وضعیت مطلوب حداکثر استفاده را نمود. محور Y ها نشان می‌دهد، بین فرصت‌های وضعیت موجود با فرصت‌های وضعیت مطلوب نیز تفاوت زیادی وجود دارد، بنابراین برای رسیدن به وضعیت مطلوب می‌توان با تکیه بر نقاط قوت، از همگرایی قوت‌ها و فرصت‌ها برای رسیدن به وضعیت مطلوب حداکثر استفاده را نمود. م محور X ها نشان می‌دهد، بین قوت‌های وضعیت موجود با قوت‌های وضعیت ایده آل، تفاوت بسیار زیادی وجود دارد، بنابراین برای نزدیک شدن به وضعیت ایده آل، بایستی به طور چشمگیری نقاط قوت خود را افزایش داد. محور Y ها نشان می‌دهد، بین فرصت‌های وضعیت موجود با فرصت‌های

وضعیت ایده آل، تفاوت بسیار زیادی وجود دارد، بنابراین برای نزدیک شدن به وضعیت ایده آل، بایستی ضمن جستجوی فرصت‌های جدید در محیط خارجی و بهره برداری مطلوب از آن‌ها، در راستای تبدیل نمودن تهدیدها به فرصت‌ها نیز گام‌های مؤثری برداشت.

پ- تشکیل ماتریس‌های زوجی

در نهایت با عنایت به چهار دسته استراتژی‌های بخشی احصا شده در ماتریس سوات (شامل استراتژی‌های WT, WO, ST, SO) و با توجه به ناحیه قرار گرفتن در ماتریس داخلی و خارجی، آن دسته از گزاره‌ها را جهت ارزیابی و انتخاب در ماتریس استراتژیک کمی انتخاب می‌شوند که مربوط به ناحیه تعیین شده در ماتریس داخلی و خارجی باشند. بدیهی است که در انتها از تجمیع گزاره‌ها بر مبنای عناصر تدوین راهبرد (اهداف، ابزار (وسیله) و مسیر (روش))، راهبردهای اصلی تدوین شده‌اند.

جدول (۶): نحوه تشکیل ماتریس زوجی (برای احصاء راهبردهای بخشی)

ماتریس ارزیابی عوامل داخلی (IFE) ماتریس ارزیابی عوامل خارجی (EFE)	نقاط قوت - S نقاط ضعف - W	
فرصت‌ها - O	استراتژی‌های SO ایجاد	۱- مسایه و هم‌پای بودن ایران با ۱۵ کشور ۲- وجود پهنه‌های مسطح برای افزایش ترانزیت دریایی و ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی ۳- افزایش بهره‌وری ایران از میدان‌های نفتی و گازی ۴- تأمین شرکت‌های ایرانی به حضور و سرمایه‌گذاری در منطقه ۵- پتانسیل ایران در اتصال خطوط ترانزیت کالا و انرژی به بازارها و کشورهای مصرف‌کننده بزرگ ۶- وجود پتانسیل توسعه شبکه خطوط جاده‌ای، ریلی، هوایی و دریایی ایران در کشور شمال-غرب و شرق-غرب ۷- توسعه پهنه در ارتباط با پهنه کشورهای همسایه ۸- تشکیل گروه‌های اقتصادی ایران با کشورهای هم‌سایه در حوزه همکاری‌های منطقه‌ای ۹- ترانزیت بالای سرمایه‌های ایران جهت گسترش بازرگانی و صنعت ۱۰- کشتی‌سازی، اوراق کشتی و کشتی‌رانی برای تجارت منطقه‌ای و جهانی ۱۱- بهره‌وری از ترانزیت‌های سیاسی، اقتصادی و امنیت سازمان همکاری‌های منطقه‌ای ۱۲- فراهم بودن روابط تجاری، گردشگری، حمل‌ونقل، ترانزیت دریایی ۱۳- فراهم بودن نیروی انسانی، اقتصادی، فرهنگی ایران در کشورهای همسایه ۱۴- توانایی افزایش ترانزیت دریایی و دریایی ایران در منطقه ۱۵- علاقه‌مندی جوامع ایران به روابط و توسعه اقتصادی با کشورهای همسایه ۱۶- وابستگی اروپاییان به منابع انرژی ایران و برقراری روابط دوستانه اروپا با کشورهای منطقه برای فروش کالا و خدمات ۱۷- حضور نیروهای نظامی ایران در محور مقاومت
تهدیدها - T	استراتژی‌های ST ایجاد	۱- توسعه پهنه کشورهای همسایه به منظور تقویت تجاری و اقتصادی پهنه ایران ۲- اعتدال‌ات و رژیم حقوقی دریای خزر ۳- کاهش روابط دیپلماتیک جمهوری آذربایجان با ایران پس از واقعه سنقرات ۴- حمله به آن کشور ۵- حضور رژیم صهیونیستی و تأثیر در منطقه ۶- افزایش سوءنیت‌های سکریتارهای و تراکم جمعیت ساحلی کشورهای همسایه نسبت به ایران ۷- علاقه‌مندی غرب به پهنه، همکاری به انرژی و تجارت دریای خزر و تأمین امنیت رژیم ناصی اسرائیل و کنترل ایران در منطقه ۸- دولت اروپایی جمهوری آذربایجان با رژیم صهیونیستی ۹- قطع ترانزیت دریایی کشورهای منطقه با آمریکا ۱۰- فروش سلاح‌های نظامی کشورهای غرب به کشورهای حاشیه دریای خزر
استراتژی‌های WT احداث	استراتژی‌های ST ایجاد	۱- ترانزیت دریای ایران در حد نامحدود دریای مهم مازندران و خلیج فارس ۲- پتانسیل طبیعی ساحل شمال برای مشارکت ایران در طرح جاده ابریشم (یک راه- یک کشور) ۳- بهره‌وری ایران از نیروی انسانی کارآمد در استان‌های شمالی ۴- تأمین ترانزیت دریایی برای تراکم جمعیت مناطق ساحلی ایران (سکریتارهای ساحلی) ۵- رشد ترانزیت دریایی و ارتباطات بین‌المللی در میان سیاست‌گذاران ایران ۶- بهره‌وری ایران از ترانزیت‌های اقتصادی ساحلی- دریایی ۷- بهره‌وری ایران از پهنه‌های نفتی و گازی و معنی در دریای خزر ۸- وجود پهنه‌های مسطح برای ایجاد پهنه‌های ترانزیت دریایی خزر ۹- ترانزیت‌های ساحلی ایران جهت افزایش ترانزیت دریایی نسبت به کشورهای همسایه ۱۰- وجود پهنه‌های ترانزیت و مسیر در ایران ۱۱- ترانزیت‌های بسیار زیاد ایران در صنعت شیلات ۱۲- امکان ایجاد و توسعه پایگاه‌های نظامی ایران در ساحل ۱۳- ترانزیت‌های ساحلی- دریایی منطقه خلیج فارس، مازندران و سایر دریای ایران ۱۴- تحریر و مهارت بالا در حوزه نظامی نیروهای دریایی ایران و همکاری با سایر نیروها ۱۵- همکاری نیروهای مسلح ایران در نظارت نظامی

ت- احصاء راهبردهای بخشی

پس از محاسبه امتیاز عوامل داخلی و خارجی هر یک از راهبردهای چهارگانه، امتیاز نهایی راهبردها برابر جدول زیر محاسبه می‌گردد.

جدول (۷): ماتریس امتیاز نهایی راهبردها

قوت	کارآفرینی و اشتغال زایی	توسعه دیپلماسی اقتصادی-سیاسی	بکارگیری نیروی انسانی، متعهد و کارآمد	تسهیل در روابط پایدار	تقویت فرهنگ دریانگاری	توسعه ترانزیت دریایی و صنعت گردشگری	توسعه پایدار حمل و نقل دریایی	اقتصاد دریامحور	تأمین منافع ملی در پیمان شائکهای	پایش و پوشش راهبردی در منطقه آبهای آزاد
۱۸۲	۱۵۹	۱۵۹	۱۵۷	۱۸۳	۱۸۶	۱۶۰	۱۷۲	۱۶۹	۱۵۹	۱۶۹
۱۳۵	۱۱۹	۱۱۹	۱۱۲	۱۱۹	۱۳۵	۱۳۰	۱۱۹	۱۳۵	۱۱۲	۱۱۵
۲۸۱	۲۸۶	۲۸۶	۲۷۳	۲۸۱	۳۰۳	۲۸۸	۲۸۱	۳۱۱	۲۳۴	۲۴۷
۱۲۱	۱۳۰	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۶	۱۳۵	۱۴۵	۱۱۹	۱۱۳	۶۰	۷۲
جمع امتیاز نهایی راهبرد	۷۱۹	۶۹۴	۶۷۳	۷۲۰	۷۵۸	۷۲۳	۶۹۱	۷۲۸	۵۶۵	۶۰۳

با توجه به امتیاز نهایی محاسبه شده، اولویت راهبردها در جدول (۷)، به ترتیب عبارتند از:

جدول (۸): اولویت‌بندی راهبردهای اصلی احصاء شده

اولویت راهبرد	عنوان راهبرد	امتیاز نهایی	اقدامات اصلی
۱	تقویت فرهنگ دریانگاری	758.16	ترویج، تقویت و احیای فرهنگ دریانگاری از طریق برگزاری مراسمات افتتاح پروژه‌های بزرگ دریایی با حضور مسئولین و مردم و رسانه‌ها، افزایش گردشگری و سفرهای دریایی و ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی، توسعه صنایع و خدمات دریایی با تخصیص بودجه و آگاهی بخشی به وسیله تقویت فرهنگ پژوهش در صنعت دریانوردی و رسانه‌ها و مراکز علمی تحقیقاتی و سازمان دریانوردی.
۲	اقتصاد دریامحور	727/89	تغییر نگرش ملی از سیاست خشکی به دریا با به کارگیری مجموعه اقتصاد دانش‌بنیان و اقتصاد درون‌زا برای بهره‌برداری مناسب از منابع آبی اعم از اقیانوس‌ها و دریاها و صنعت بکارگیری انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه صنایع دریایی در راستای منافع ملی.
۳	توسعه صنعت ترانزیت دریایی و گردشگری	722.87	استفاده از ظرفیت گردشگری ایران با تلاش برای جذب بیشتر توریست و رونق صنعت گردشگری با ارائه خدمات متنوع و با کیفیت به گردشگران با توجه به جاذبه‌های مذهبی، تاریخی و طبیعی بنادر و تأثیر متقابل صنعت ترانزیت دریایی و گردشگری بر یکدیگر.
۴	تسهیل در روابط پایدار	720.13	بازنگری در قوانین و مقررات مورد نیاز اقتصادی، صنعت گردشگری و سیاست خارجی، در راستای هماهنگی بهتر مقررات داخل کشور با مقررات سایر کشورهای منطقه به منظور همکاری بهتر و تبادل با یکدیگر به منظور تقویت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری و رونق تولید.

اولویت راهبرد	عنوان راهبرد	امتیاز نهایی	اقدامات اصلی
۵	کارآفرینی و اشتغال زایی مبتنی بر توسعه همه جانبه سواحل	718/25	ایجاد اشتغال و تأمین نیروی کار مناطق ساحلی شمال ایران به وسیله توسعه همه جانبه سواحل و صنعت دریایی با افزایش تراکم جمعیت مناطق موصوف با تغییر نگرش سیاست‌گذاران ملی از سیاست خشکی به دریاپایه و کیفی‌سازی مدیران سازمان دریانوردی و اصلاح طرح‌ها و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی و همچنین تأمین الزامات کارآفرینی و بکارگیری شرکت‌های دانش‌بنیان.
۶	تقویت دیپلماسی اقتصادی-سیاسی	694.58	کاهش نگاه امنیتی به فضای کشور و تلاش برای فراوری ظرفیت و استفاده بهره‌ور از منابع و منافع دریا در راستای توسعه اقتصاد دریاپایه با توجه به چالش‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی متعدد منطقه و فرصت استفاده از وابستگی و تعلق ژئوپلیتیکی برخی از کشورها به دریای خزر از طریق دیپلماسی اقتصادی - سیاسی و سازمان‌های بین‌المللی.
۷	توسعه پایدار حمل و نقل دریایی	690.12	رفع موانع سرمایه‌گذاری خارجی و تسهیل مشارکت بخش خصوصی برای تأمین سرمایه مورد نیاز توسعه شبکه ارتباطی حمل و نقل و خطوط انتقال کالا و انرژی، با تأکید بر توجه به سیاست‌ها و شناخت عوامل توسعه پایدار حمل و نقل.
۸	بکارگیری نیروی انسانی متعهد، با دانش و کارآمد	683	بهره‌گیری از نخبگان، افراد متخصص جامعه و جوانان دانش آموخته در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، گردشگری، دریانوردی، تولید صنایع شیلات، کشتی‌سازی و تجهیز بنادر و غیره به منظور استفاده بهینه از منابع عظیم دریای خزر.
۹	پایش و پوشش راهبردی در آب‌های آزاد	670.23	استفاده از فناوری و تجهیزات مدرن و استقرار آن‌ها در حوالی آب‌های بین‌المللی به منظور پایش و پوشش مناطق دریایی با هشداردهی به موقع برای جلوگیری از غافلگیری نیروهای دریایی نیروهای مسلح کشور در مقابل تهدیدهای دریایی و هوایی.
۱۰	تأمین منافع ملی در سازمان شانگ‌های	564.80	استفاده بهینه از ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی پیمان شانگ‌های در جهت منافع ملی با همکاری و تعامل کشورهای عضو و تهیه طرح‌های راهبردی

نتیجه گیری و پیشنهاد:

- نتیجه گیری

براساس یافته‌های پژوهش و تجزیه و تحلیل انجام شده، به سؤال‌های تحقیق به شرح زیر پاسخ داده شده است.

پاسخ سؤال فرعی اول تحقیق:

مبانی و ارکان جهت‌ساز مؤثر در ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر: مبانی و ارکان جهت‌ساز در این تحقیق شامل؛ تعداد ۶ مبانی اعتقادی و ارزش‌ها، تعداد ۹ چشم انداز، تعداد ۱۲ سیاست‌های کلی و تعداد ۷ اهداف کلان احصاء گردید. که برابر نظر جامعه نمونه آماری، هر یک از ارکان جهت‌ساز به شرح زیر در جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران نقش آفرین و معنادار هستند:

الف) تعداد ۶ مبانی اعتقادی و ارزشی به ترتیب اولویت میانگین به شرح ذیل است: خدمت به مردم؛ عدالت‌محوری؛ استفاده از منابع دریا؛ مسئولیت‌پذیری؛ اخلاق‌محوری و متکی بر ارزش‌های اسلامی؛ کار کیفی (کیفیت و سرعت در ارائه خدمات).

ب) تعداد ۸ چشم‌انداز به شرح زیر به ترتیب اولویت میانگین: توسعه سواحل به عنوان دروازه توسعه کشور ایران؛ توسعه بندرها، شبکه‌های حمل و نقل و خطوط انتقال کالا و انرژی دریایی و خشکی در منطقه دریای خزر به کشورهای منطقه و جهان (هاب)؛ رشد کمی و کیفی جمعیت سواحل دریای خزر؛ ایران امن و مستقل و مقتدر با سامانه‌های دفاعی مبتنی بر بازدارندگی با تکیه بر

ظرفیت‌های دریای خزر؛ احیای قدرت دریایی؛ عضویت در معاهدات و پیمان‌های دفاعی و بهره‌برداری مناسب از منابع معدنی و انرژی دریای خزر

پ) تعداد ۱۲ سیاست کلی مشروحه ذیل به ترتیب اولویت میانگین: توجه به اقتصاد درون‌زا با افزایش تولیدات کشاورزی، دامی و صنعتی؛ توسعه سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی؛ استفاده بهینه از منابع عظیم زیرزمینی، موقعیت استثنایی جغرافیایی و سواحل دریایی؛ توسعه منابع انسانی کیفی، متخصص و کارآمد؛ ایجاد و توسعه صنایع دریایی (کشتی‌سازی، شیلات و گردشگری)؛ تأمین امنیت دریای خزر توسط کشورهای این حوزه؛ استفاده بهینه از منابع و منافع دریا؛ افزایش رشد علوم و فنون و تربیت افراد ماهر برای پیشرفت کشور؛ روابط دوستانه با همسایگان و روابط

بین‌الملل براساس حکمت، عزت و مصلحت؛ توسعه تجارت و ایجاد بازار بزرگ منطقه‌ای با ۱۵ کشور همسایه

تأمین نیازهای اساسی برای مردم جامعه و اشتغال کامل؛ حل اختلافات مرتبط با رژیم حقوقی. (ت) تعداد ۷ هدف کلی به ترتیب اولویت میانگین: افزایش جایگاه ژئوپلیتیکی ایران برای مناسبات منطقه‌ای و بین‌المللی؛ احیای قدرت دریایی؛ توسعه بندرها و شبکه حمل و نقل برای انتقال منابع معدنی و انرژی دریای خزر؛ افزایش فرهنگ دریاگرایی و بهره‌مندی حداکثری از منابع و منافع دریا؛ توسعه روابط دوجانبه و چندجانبه و حضور مؤثر در سازمان‌های منطقه‌ای و بین‌المللی برای خنثی کردن اثر تحریم‌ها؛ افزایش توان بازدارندگی مبتنی بر مؤلفه‌های قدرت ملی؛ توسعه منابع انسانی از طریق ارتقاء سطح آموزش و توانمندسازی مستمر و تخصصی منابع انسانی.

پاسخ سؤال فرعی دوم تحقیق:

عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر: براساس نظرات جامعه نمونه، عوامل فیزیکی (طبیعی)، انسانی، اقتصادی، سیاسی داخلی و سیاسی خارجی و نظامی تعیین گردید که زیرعامل هر یک از عوامل کلان ژئوپلیتیکی نیز به تعداد ۵۷ عامل ژئوپلیتیکی به دست آمد. به طوری که عوامل فیزیکی (۳)، عوامل انسانی (۷)، عوامل اقتصادی (۲۰)، عوامل سیاسی داخلی (۴)، عوامل سیاسی خارجی (۱۵)، عوامل نظامی (۷)، به شرح زیر احصاء گردید.

پاسخ سؤال فرعی سوم تحقیق:

نقش‌های (قوت، ضعف، فرصت و تهدید)، عوامل ژئوپلیتیکی مؤثر حوزه‌ی دریای خزر بر ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران: پس از مطالعات نظری و مطالعات محیط‌شناسی و نظرات جامعه‌ی نمونه تحقیق در حوزه‌ی ژئوپلیتیکی دریای خزر براساس پرسشنامه تنظیمی، تعداد ۱۴ عامل قوت-زا، ۹ عامل ضعف، ۲۱ عامل فرصت‌آفرین و ۱۲ عامل تهدیدزا که در ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران مؤثرند، احصاء گردید.

پاسخ سؤال فرعی چهارم تحقیق

در پاسخ به این سؤال و پس از احصاء عوامل شش‌گانه و همچنین تعیین نقش‌های عوامل بدست آمده در ابعاد چهارگانه، به منظور احصاء تعداد ۲۷ راهبرد بخشی برای «ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه‌ی دریای خزر»، طی جلسه خبرگی با تعدادی از جامعه نمونه مورد بررسی و واکاوی دقیق قرار گرفت. تا با ترکیب، تقلیل یا پیشنهاد و ارائه راهبردهای جدید، راهبردهای اصلی

تدوین گردند. با اعمال نظر و پیشنهادهای مطرح شده در جلسه خبرگی در نهایت تعداد ۱۰ راهبرد اصلی (مطابق جدول ۴) براساس ۵۶ عامل منتخب تحقیق از طریق ماتریس سوات و مقایسه عوامل چهارگانه (۱۴ عامل قوت، ۹ عامل ضعف، ۲۱ عامل فرصت و ۱۲ عامل تهدید)، با تکیه بر تعداد ۲۷ راهبرد بخشی ارائه شده، احصاء شد.

جدول (۹): راهبردهای اصلی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران

ردیف	عنوان راهبرد	اقدامات اصلی
۱	تقویت فرهنگ دریانگاری	ترویج، تقویت و احیای فرهنگ دریانگاری از طریق برگزاری مراسم افتتاح پروژه‌های بزرگ دریایی با حضور مسئولین و مردم و رسانه‌ها، افزایش گردشگری و سفرهای دریایی و ارتباطات منطقه‌ای و بین‌المللی، توسعه صنایع و خدمات دریایی با تخصیص بودجه و آگاهی بخشی به وسیله تقویت فرهنگ پژوهش در صنعت دریانوردی و رسانه-ها و مراکز علمی تحقیقاتی و سازمان بنادر و دریانوردی.
۲	اقتصاد دریامحور	تغییر نگرش ملی از سیاست خشکی به دریا با به کارگیری مجموعه اقتصاد دانش‌بنیان و اقتصاد درون‌زا برای بهره‌برداری مناسب از منابع آبی شامل اقیانوس‌ها و دریاها و صنعت بکارگیری انرژی‌های تجدیدپذیر و توسعه صنایع دریایی در راستای منافع ملی.
۳	توسعه صنعت ترانزیت دریایی و گردشگری	استفاده از ظرفیت گردشگری ایران با تلاش برای جذب بیشتر توریست و رونق صنعت گردشگری با ارائه خدمات متنوع و با کیفیت به گردشگران با توجه به جاذبه‌های مذهبی، تاریخی و طبیعی بنادر و تأثیر متقابل صنعت ترانزیت دریایی و گردشگری بر یکدیگر.
۴	تسهیل در روابط پایدار	بازنگری در قوانین و مقررات مورد نیاز اقتصادی، صنعت گردشگری و سیاست خارجی، در راستای هماهنگی بهتر مقررات داخل کشور با مقررات سایر کشورهای منطقه به منظور همکاری بهتر و تبادل با یکدیگر به منظور تقویت بخش خصوصی برای سرمایه‌گذاری و رونق تولید.
۵	کارآفرینی و اشتغال‌زایی مبتنی بر توسعه همه جانبه سواحل	ایجاد اشتغال و تأمین نیروی کار مناطق ساحلی شمال ایران به وسیله توسعه همه‌جانبه سواحل و صنعت دریایی با افزایش تراکم جمعیت مناطق موصوف با تغییر نگرش سیاست‌گذاران ملی از سیاست خشکی به دریاپایه و کیفی‌سازی مدیران سازمان دریانوردی و اصلاح طرح‌ها و جذب سرمایه‌های داخلی و خارجی و همچنین تأمین الزامات کارآفرینی و بکارگیری شرکت‌های دانش‌بنیان.
۶	تقویت دیپلماسی اقتصادی-سیاسی	کاهش نگاه امنیتی به فضای کشور و تلاش برای فراوری ظرفیت و استفاده بهره‌ور از منابع و منافع دریا در راستای توسعه اقتصاد دریاپایه با توجه به چالش‌ها و بحران‌های ژئوپلیتیکی متعدد منطقه و فرصت استفاده از وابستگی و تعلق ژئوپلیتیکی برخی از کشورها به دریای خزر از طریق دیپلماسی اقتصادی - سیاسی و سازمان‌های بین‌المللی.

ردیف	عنوان راهبرد	اقدامات اصلی
۷	توسعه پایدار حمل و نقل دریایی	رفع موانع سرمایه‌گذاری خارجی و تسهیل مشارکت بخش خصوصی برای تأمین سرمایه مورد نیاز توسعه شبکه ارتباطی حمل و نقل و خطوط انتقال کالا و انرژی، با تأکید بر توجه به سیاست‌ها و شناخت عوامل توسعه پایدار حمل و نقل.
۸	بکارگیری نیروی انسانی متعهد، با دانش و کارآمد	بهره‌گیری از نخبگان، افراد متخصص جامعه و جوانان دانش آموخته در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، گردشگری، دریانوردی، تولید صنایع شیلات، کشتی‌سازی و تجهیز بنادر و غیره به منظور استفاده بهینه از منابع عظیم دریای خزر.
۹	پایش و پویش راهبردی در آب‌های آزاد	استفاده از فناوری و تجهیزات مدرن و استقرار آن‌ها در آب‌های بین‌المللی به منظور پایش و پویش مناطق دریایی با هشداردهی به موقع برای جلوگیری از غافلگیری نیروهای دریایی نیروهای مسلح کشور در مقابل تهدیدهای دریایی و هوایی.
۱۰	تأمین منافع ملی در سازمان شانگ‌های	استفاده بهینه از ظرفیت‌های اقتصادی، سیاسی و امنیتی پیمان شانگ‌های در جهت منافع ملی با همکاری و تعامل کشورهای عضو و تهیه طرح‌های راهبردی

پاسخ سؤال فرعی پنجم تحقیق:

در پاسخ به این سؤال با استناد به اسناد و مدارک مطالعه شده تحقیق، پژوهشگر به منظور الزامات تحقق راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر، در چهار بعد: ساختار و روابط، منابع (نیروی انسانی، مالی و ...)، دانشی و حقوقی و ۳۱ مؤلفه در قالب پرسشنامه طراحی و در اختیار تعداد ۱۵ نفر از جامعه نمونه آماری تحقیق به منظور تأیید و اعلام نظریه قرار گرفته شده است. به منظور الزامات تحقق راهبردهای ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی ج.ا.ایران در حوزه دریای خزر، در قالب چهار بعد برای هر راهبرد به شرح زیر اقدام شده است:

(۱) الزامات بُعد «ساختار و روابط»: تقویت دستگاه دیپلماسی برای تعامل و روابط مسالمت آمیز با کشورهای منطقه و جهان برای ارتباطات دریایی، افزایش روابط سازمان بنادر و دریانوردی با قوه مقننه، همچنین افزایش تعامل وزارت میراث فرهنگی و گردشگری و صنایع دستی با وزارت راه و شهرسازی به ویژه سازمان بنادر و دریانوردی، تهیه طرح‌های متناسب با سفرهای دریایی و ارتباطات مردم با کشورها از طریق دریا و ایجاد ساختارهای رسمی و غیر رسمی جهت توسعه روابط

بین الملل گردشگری و اجرای سیاست‌ها و استراتژی‌های مصوب بازاریابی برای بازارهای هدف؛

(۲) الزامات بُعد «منابع (نیروی انسانی، مالی و ...)»: استفاده بهینه از سواحل طولانی و منابع دریا به منظور ایجاد اشتغال برای درآمدزایی نیروی انسانی و کیفی سازی تولید، تقویت آموزش مدیران راهبردی در عرصه سیاسی، اقتصادی با تأکید بر فرهنگ دریاگرایی، تقویت باورهای مردم محلی استان‌های ساحلی جنوب کشور به استفاده از منابع دریا و افزایش، تولیدات هنری برای پویانمایی در شناساندن فرصت‌های متنوع دریا، و ترغیب و تشویق مردم به استفاده از این منابع و فرصت‌ها، تخصیص اعتبارات لازم جهت توسعه صنعت گردشگری و اعطای وام‌های توسعه و عمران به شرکت‌های خصوصی، تخصیص بودجه برای توسعه حمل و نقل ریلی، جاده‌ای، دریایی و هوایی برای جذب گردشگر و ترانزیت کالا و انرژی؛

(۳) الزامات بُعد «دانشی»: تدوین کتب آموزشی در دانشگاه‌ها با رویکرد دریاشناسی، تدوین نشریات و انتشار مقالات پژوهشی در خصوص گسترش فرهنگ عمومی مردم برای استفاده از فرصت‌های دریا و بهره‌گیری از صدا و سیما به منظور شناساندن ظرفیت‌ها و فرصت‌های دریا در کشور به مردم، انجام اقدامات لازم به منظور انتقال و جذب دانش صنعت گردشگری، توسعه حمل و نقل، و گردشگری، رشد و ترویج صنعت گردشگری با رویکرد توسعه فرهنگ ملی؛

(۴) الزامات بُعد «حقوقی»: حل اختلافات و تعیین رژیم حقوقی دریای خزر، وضع قوانین و ضمانت اجرایی بخش خصوصی در تمامی عرصه‌ها به ویژه عرصه توریسم دریایی و گردشگر مبتنی بر ارتباطات بین‌المللی؛

— پیشنهادها —

با عنایت به مباحث مطرح شده و براساس یافته‌های پژوهش موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

(۱) وزارت راه و شهرسازی و سازمان بنادر و دریانوردی کشور به‌منظور تقویت اقتصاد دریایی (اقتصاد آبی) لازم است به تغییر سیاست از اقتصاد خشکی پایه به سمت اقتصاد دریامحور با بهره‌گیری از منابع آبی و صنایع دریایی و انرژی‌های تجدیدپذیر اقدام نماید.

(۲) وزارت راه و شهرسازی به‌منظور ارتقاء نسل بنادر و توسعه‌ی حمل و نقل چهارگانه (دریایی، ریلی، جاده‌ای و هوایی) برای انتقال کالا و انرژی و صادرات و واردات کشور با همکاری با وزارتخانه‌های ذی‌ربط در قالب برنامه هفتم توسعه اقدامات لازم را به‌عمل آورد.

(۳) وزارت نفت در عرصه نفت و گاز، به‌منظور جذب بازارهای مصرف در منطقه به ویژه کشورهای آسیای میانه و استخراج، تولید و فراوری بیشتر این منابع، نسبت به تشکیل باشگاه

انرژی در سازمان شانگهای به عنوان مکانیسمی جهت ساماندهی به موضوع انرژی در درازمدت با همکاری وزارت امور خارجه با انجام مذاکرات مستمر و تعامل با کشورهای عضو اقدام نماید.

۴) نیروهای مسلح ج.ا.ایران در حوزه امنیت به منظور انتقال تجارب مبارزه با تروریسم، افراط-گرایی و مواد مخدر، از طریق دیپلماسی دفاعی به اعضای سازمان شانگهای اقدام نماید.

فهرست منابع:

الف - منابع فارسی

- اعظمی، هادی. (۱۳۸۴). عوامل مؤثر در جایگاه ژئوپلیتیکی ایران، تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- بیانات امام خامنه‌ای^(مدظله‌العالی)، قابل دسترسی در: <http://farsi.khamenei.ir/newspart>.
- بهادریان، رستم. (۱۳۹۹). «تدوین راهبردهای ارتقا جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در شکل‌گیری هندسه قدرت جهانی»، رساله‌ی دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران: دانشگاه عالی دفاعی ملی.
- بیک‌بیلندی، علی‌اصغر. (۱۳۹۵). تأثیر عوامل ژئوپلیتیک دریای خزر بر تدوین راهبرد دفاعی جمهوری اسلامی ایران، رساله‌ی دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- بیک‌بیلندی، علی‌اصغر. (۱۴۰۰). تبیین علل و عوامل کندی پیشرفت یا توقف پروژه‌های صنعتی و عمرانی نیروهای مسلح، تهران: فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک.
- تهامی، مجتبی. (۱۳۹۰). «امنیت ملی، دکترین و سیاست‌های دفاعی و امنیتی»، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاعی ملی، جلد دوم.
- چگینی، حسن (۱۳۹۹)، مدیریت راهبردی دفاعی جلدیکم و دوم، تهران: انتشارات دافوس اجا.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۶). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی، چاپ پنجم.
- حافظ‌نیا، محمدرضا. (۱۳۹۹). اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک، مشهد: انتشارات پاپلی، چاپ ششم.
- حافظ‌نیا، محمدرضا؛ مجتهدزاده، سیتا و پیردشتی، حسن. (۱۳۹۸). تبیین نقش عوامل ژئوپلیتیکی بر استقرار رژیم حقوقی دریای خزر، تهران: فصلنامه ژئوپلیتیک دانشگاه تهران.
- حسن‌بیگی، ابراهیم. (۱۳۹۴). مدیریت راهبردی، تهران: انتشارات دانشگاه عالی دفاع ملی.
- حسن‌پور، حمید. (۱۴۰۱). نقش عوامل ژئواکونومیک در ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس، تهران: فصلنامه مطالعات دفاعی استراتژیک، دوره ۲۰، شماره ۹۰، صفحه ۱۸۰-۱۵۹.
- حسن‌پور، حمید. (۱۴۰۱). طرح راهبردی ارتقاء وزن ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس و دریای عمان، رساله دکتری، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- ریوندی، رضا. (۱۳۹۸). ارائه الگوی ارتقاء جایگاه ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران در سطح منطقه با تأکید بر نیازهای امنیتی - دفاعی، رساله‌ی دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- رحیمی، حسن. (۱۳۹۲). نظریه‌های ژئوپلیتیکی، تهران: نشر انتخاب.
- سایت مرکز مطالعات و تحقیقات دریای خزر، ۱۴۰۲.
- سیفی، سیدجمال. (۱۴۰۱). رژیم حقوقی دریای خزر، گذشته، حال و آینده: از طرح جانشینی دولت تا وضع کنوانسیون آکتائو، تهران: فصلنامه پژوهش‌های حقوقی.

- شهلائی، ناصر و همکار (۱۳۹۸). نظریه‌های راهبردی، تهران، تهران: انتشارات دافوس آجا.
- عزتی، عزت‌الله. (۱۳۹۳). ژئواستراتژی در قرن بیست و یکم، تهران، سمت.
- عزتی، عزت‌الله (۱۳۹۷)، ژئوپلیتیک، چاپ سیزدهم، تهران: سمت.
- علی‌احمدی، علی‌رضا؛ حسینی، ایمان و علیزاده، خلیل. (۱۳۸۷). نگرشی جامع بر مدیریت راهبردی، تهران: انتشارات تولید دانش.
- قنبری جهرمی، حسین. (۱۳۹۴). رساله دکتری با عنوان تدوین راهبردهای دفاع از جزایر ج.ا.ایران در خلیج فارس متناسب با تهدیدات ناهم‌طراز در افق چشم‌انداز ۱۴۰۴، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۸۹). تبیین ژئوپلیتیک قدرت، تهران: میزان.
- مجتهدزاده، پیروز. (۱۳۹۶). جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.
- میرحیدر، دره و همکاران. (۱۳۹۸). مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: انتشارات سمت.
- میرحیدر، دره. (۱۴۰۰). وضعیت حقوقی ایران در دریای خزر، تهران: فصلنامه ژئوپلیتیک دانشگاه تهران.
- نوذری، فضل‌الله. (۱۳۹۱). تعیین عوامل ژئوپلیتیک حوزه دریای عمان و تأثیر آن بر تدوین راهبرد دفاعی-امنیتی جمهوری اسلامی ایران، رساله‌ی دکتری علوم دفاعی راهبردی، تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- واعظی، محمود. (۱۳۸۵). تحولات سازمان شانگهای و عضویت ایران، فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، شماره ۵۳، بهار.

ب - منابع انگلیسی

- Agha Bayramov. (2021). Conflict, cooperation or competition in the Caspian Sea region: A critical review of the New Great Game paradigm, Published by Informa UK Limited, trading as Taylor & Francis Group, VOL. 9, NO. 1, 1-20.
 - ORAL. F. (2022). Role of the Caspian Region within the Scope of Energy Security, Ankara Crisis and Policy Studies Center, Sci, Vol. 7 No.2 pp. 113~121.
 - Olga Litvishkoa, Galina Stankevichb, Anna Konstantinovac, Anna Mininad. (2022). Transport factor in shaping greater spaces: the Caspian and beyond, Transportation Research Procedia, www.sciencedirect.com.
- COPYRIGHTS

© 2024 by the authors. Published by The National Defense University. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

